

Utrecht-Bergstraat

Definitief Archeologisch Onderzoek
Opgravingen naar de stadsmuur

Basisrapportage Archeologie 71

Basisrapportage Archeologie 71

Drs. L. Bruning
9 juli 2008

Gemeente Utrecht
Afdeling Stedenbouw en Monumenten, Cultuurhistorie
In opdracht van: Ingenieursbureau Utrecht / Projectorganisatie Stationsgebied

ISBN 97-890-73448-43-8

Inhoud

	Pag.
1. Inleiding	3
1.1 Kader van het onderzoek	3
1.2 Administratieve gegevens	4
2. Historische en landschappelijke context	5
2.1 Historische achtergrond	5
2.2 Resultaten van eerder uitgevoerde onderzoeken	9
2.3 Landschap en bodem	11
3. Vraagstellingen	11
4. Onderzoeksmethoden	11
5. Resultaten	13
5.1 Beschrijving	13
5.2 Interpretatie	16
6. Samenvatting en conclusie	16
7. Literatuur	18
8. Lijst van afbeeldingen	18
9. Bijlagen	19
9.1 Sporenlijst	19
9.2 Fotolijst	20
9.3 Boorstaten	21

1. Inleiding

1.1 Kader van het onderzoek

In opdracht van het Ingenieursbureau Utrecht (IBU) en de Projectorganisatie Stationsgebied (POS) van de gemeente Utrecht heeft de afdeling Stedenbouw en Monumenten, Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht in mei 2008 opgravingen verricht naar de stadsmuur in de groenstrook tussen het Paardenveld en de Catharijnebaan, in het verlengde van de Bergstraat. In het kader van de herontwikkeling van het Utrechtse Stationsgebied zal de Catharijnebaan verdwijnen en wordt de van oorsprong middeleeuwse stadsbuitengracht Catharijnesingel, die hier vanaf 1122 tot 1970 heeft gelopen, opnieuw uitgegraven. Over de Catharijnesingel wordt een aantal verbindingen aangelegd, waaronder een brug tussen de Knipstraat en de Bergstraat. Aan de zijde van de Bergstraat kruist deze verbinding het tracé van de stadsmuur, ten noorden van de vroegere Rostoren. De stadsmuur behoort tot het Rijksmonument Stadsbuitengracht (monumentnr. 18413), waar ook kasteel Vredenburg deel van uitmaakt, en wordt van rechtswege beschermd onder de Monumentenwet 1988. Omdat een deel van de Catharijnesingel in 1970 is gedempt, is in 1969 langs de Catharijnebaan een spuikoker aangelegd, waartoe grote delen van de stadsmuur zijn gesloopt, inclusief de westelijke buitenmuur van kasteel Vredenburg. Om eventuele resten van de stadsmuur op te sporen is in 2007 in opdracht van de Projectorganisatie Stationsgebied o.a. langs de Catharijnebaan een grondradar onderzoek uitgevoerd¹. Dit onderzoek leverde geen aanwijzingen op dat zich ter plekke van de geplande Knipstraat-Bergstraat brug resten van de stadsmuur in de bodem bevinden. Grondradar metingen geven echter geen 100% zekerheid². Bovendien is uit historische kaarten afgeleid dat de stadsmuur ten noorden van de Bergstraat buiten het tracé van de spuikoker lag, en dus mogelijk bewaard gebleven was. Daarom is besloten in het plangebied opgravingen naar de stadsmuur te verrichten. De opgravingen duurden slechts twee dagen en zijn uitgevoerd op 28 en 29 mei 2008. Het onderzoek is verricht door drs. D. Stiller van Hazenberg Archeologie; de kraanmachinist was de heer P. van Manschot van aannemer Agterberg.

Afb. 1: de onderzoekslocatie in lokale context..

¹ Van den Oever & Van der Roest 2007.

² Van den Oever & Van der Roest 2007: 33.

1.2 Administratieve gegevens

Projectnaam	Vredenburg / Catharijnesingel
Provincie	Utrecht
Gemeente / plaats	Utrecht
Toponiem	Vredenburg
Kaartblad	31 H
Coördinaten	136039.503/456293.306, 136038.326/456283.370, 136057.842/456257.319, 136054.479/456255.381
CMA/AMK-status	Rijksmonument Stadsbuitengracht, monumentnr. 18413. Dit Rijksmonument bestaat uit twee onderdelen: <ul style="list-style-type: none"> - kasteel Vredenburg incl. grachtmuur - stadsverdedigingswerken: stadsmuur, stadspoorten en –torens, stadsbuitengracht incl. kades, beschoeiing e.d.
CIS-code (onderzoeksmeldingsnummer)	28382
Oppervlakte plan- of onderzoeksgebied	Onderzoeksgebied circa 180 m ²
Huidig grondgebruik	Groenstrook tussen Catharijnebaan en Paardenveld
Opdrachtgever	Gemeente Utrecht Ingenieursbureau Utrecht (IBU) Ravellaan 96 3335 JR Utrecht Projectorganisatie Stationsgebied (POS) Postbus 1273 3500 BG Utrecht
Bevoegd gezag	Gemeente Utrecht Afdeling Stedenbouw en Monumenten Cultuurhistorie Mevrouw drs. A. M. Bakker Zwaansteeg 11, 3511 VG Utrecht
Uitvoerende instantie	Gemeente Utrecht Afdeling Stedenbouw en Monumenten Cultuurhistorie

Afb. 2: de onderzoekslocatie (felrood omlijnd).

2. Historische en landschappelijke context

2.1 Historische achtergrond³

Periode tot 1122

Uit de periode vóór de aanleg van de stadsmuur in 1122 is weinig bekend over de onderzoekslocatie. Het plangebied Knipstraat-Bergstraat lag in het stroomgebied van de Rijn en Vecht. Het is mogelijk dat de oeverwallen en stroomruggen van deze rivieren al vanaf de Bronstijd zijn bewoond, maar hiervan zijn tot dusverre in het plangebied en directe omgeving geen sporen van teruggevonden. In de Romeinse tijd lag de onderzoekslocatie ten noorden van de Rijn, de noordgrens van het Romeinse Rijk. Na het vertrek van de Romeinen in de derde eeuw na Christus ontwikkelden zich in het gebied ten oosten van de onderzoekslocatie drie nederzettingskernen, waaruit in de loop van de Middeleeuwen de stad Utrecht ontstond.

Periode 1122 - 1528

In 1122 verkreeg Utrecht stadsrechten, wat onder andere betekende dat de stad verdedigingswerken mocht aanleggen. Hiermee werd direct een aanvang gemaakt. De eerste verdedigingswerken waren eenvoudig van opzet en bestonden uit een grotendeels aarden wal met water rondom: de stadsbuitengracht. Op een aantal plaatsen waren elementen van reeds bestaande gebouwen in de stadswal opgenomen, zoals bijvoorbeeld de tufstenen muur van de immuniteit⁴ van Sint-Marie. De stadsbuitengracht bestond aan de noord- en zuidzijde van de stad uit natuurlijke waterlopen, respectievelijk de Vecht en de Rijn, die in het westen en oosten met elkaar waren verbonden door gegraven grachten. Aan de westkant was dit de Catharijnesingel. Aan de westzijde vormde de Catharijnepoort gedurende lange tijd de enige toegang tot de stad. In 1225 werd begonnen met het vervangen van de stadswallen door een bakstenen muur met torens. De baksteenindustrie, die in de twaalfde eeuw was ontstaan, kreeg hierdoor een geweldige impuls. Desondanks verliep de bouw van de stenen stadsmuur aanvankelijk zeer langzaam, totdat de stad bij een belegering door de Graaf van Holland in 1345 nadrukkelijk met de zwakke plekken in de verdedigingswerken werd geconfronteerd. Het tempo werd opgevoerd en twintig jaar later was de muur af⁵.

Het gebied binnen de stadsmuren werd in de loop van de tijd geleidelijk volgebouwd. Het huidige stratenplan van de historische binnenstad bestond grotendeels al omstreeks 1300⁶. Ook de Bergstraat was vermoedelijk al aanwezig. Het gebied direct buiten de stadsbuitengracht bleef lange tijd vrij leeg, dit in verband met de wens tot een vrij schootsveld.⁷ De omgeving ten westen van de Catharijnesingel bestond uit landbouwgebied. In de dertiende en veertiende eeuw ontwikkelde zich in het gebied vóór de Catharijnepoort de voorstad Buiten Catharijne. Deze voorstad heeft haar ontstaan vooral te danken aan de aanwezigheid van de Vleutenschevaart en Vleutenscheweg, die in de late Middeleeuwen de belangrijkste toegangs- en uitvalswegen vormden voor de historische stad Utrecht aan de westkant. Omdat de schepen met hun ladingen de stad niet binnen mochten, bevond zich aan het einde van de Vleutenschevaart een haventje, waar de schepen aanmeerden om geladen en gelost te worden. Rondom deze haven en langs de Vleutenschevaart vonden allerlei activiteiten plaats die aan handel en scheepvaart gerelateerd zijn: er waren herbergen, kroegen, allerlei ambachtswerkplaatsen en bedrijven. Verder was er een lijnbaan, enkele boerderijen en een hele reeks blekerijen. De belangrijkste huizen stonden langs de noordzijde van de Vleutenschevaart. Vlak vóór de Catharijnepoort lag vanaf de zestiende eeuw of eerder een brug over de Vleutenschevaart. In 1664 werd de Leidschevaart, de voorloper van de huidige Leidse Rijn, aangelegd en vóór de Catharijnepoort met de Vleutenschevaart verbonden, waardoor de Leidse Veer gevormd werd. Over de Leidse Veer lag de Smakkelaarsbrug; over de Leidschevaart lag eveneens een brug. In 1672 werd de voorstad Buiten Catharijne door de franse bezetters grotendeels met de grond gelijk gemaakt. De voorstad werd niet herbouwd⁸.

³ Deze paragraaf is een verkorte weergave van hoofdstuk 5.2.2 uit Bruning 2008a.

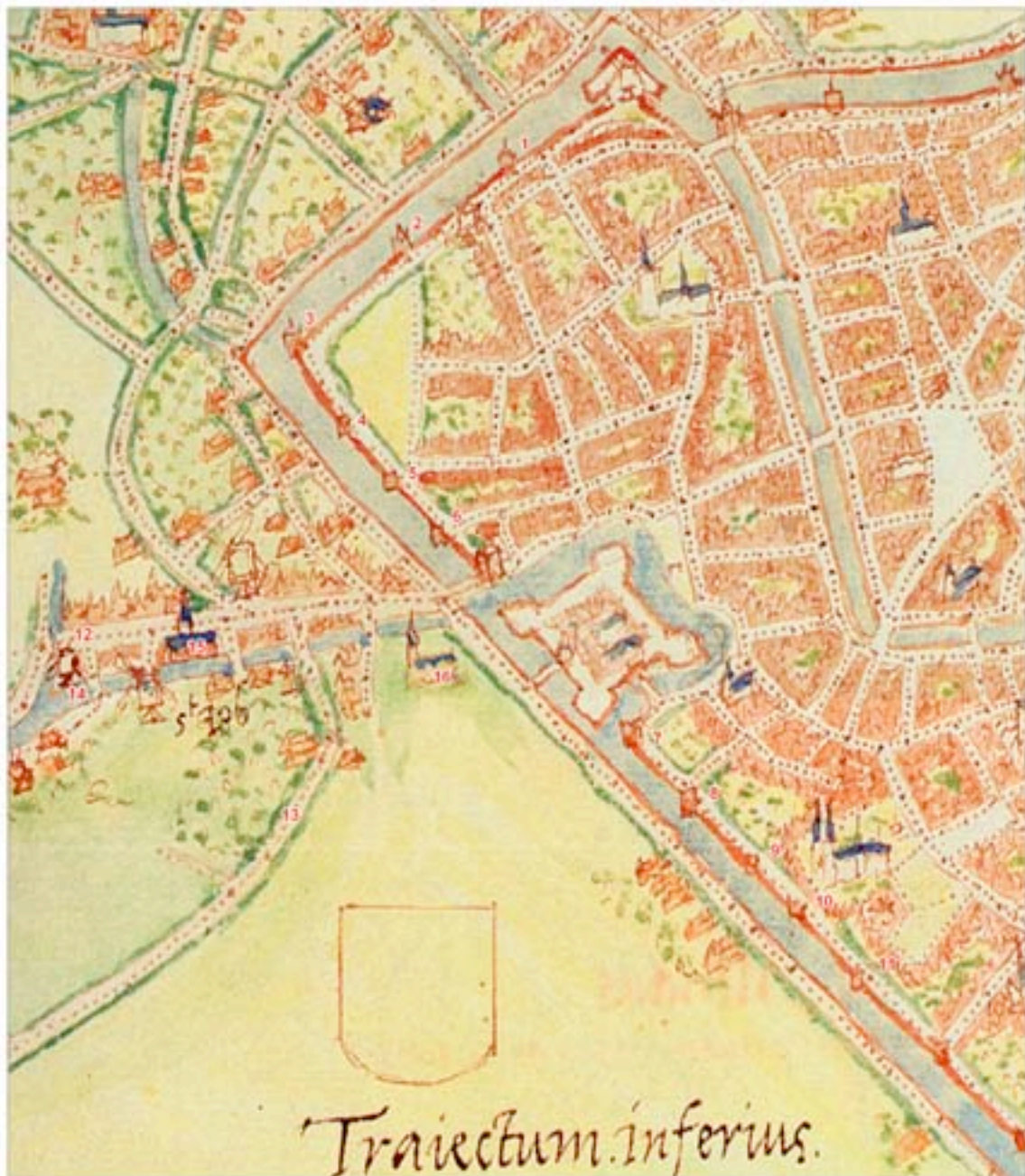
⁴ Kerkelijke gemeenschap. Immuniteten stonden onder het gezag van de Kerk. Het Stadsbestuur had hier weinig te vertellen.

⁵ Renes 2005: 19.

⁶ Renes 2005: 20, 21.

⁷ Kipp 1995: 65.

⁸ Kipp 1995.

1. Viskoperstoren	5. Rostoren	9. onbekend	13. Leidscheweg
2. Paardtoren	6. Kruittoren	10. Kleine Wantsnijderstoren	14. Vleutenschevaart
3. Bollaartstoren	7. Snijderstoren	11. Wantsnijderstoren	15. St. Jobsgasthuis
4. Bakkerstoren	8. Schupstoeltoren	12. Vleutenscheweg	16. Ellendigenkerkhof

Afb. 3: uitsnede uit de stadsplattegrond van Jacob van Deventer uit 1569-1570, met kasteel Vredenburg, de stadsmuur, de Catharijnepoort en de waltorens. Aan het uiteinde van de Bergstraat ligt de Rostoren (nr. 5).

Periode zestiende eeuw vanaf 1528

Aan het einde van de Middeleeuwen waren de stadsverdedigingswerken zwaar verouderd. De hoge stenen muur en torens bleken zeer kwetsbaar voor de vuurkracht van het steeds betere geschut. Nadat keizer Karel V in 1528 de macht had overgenomen, werden de verdedigingswerken grondig gemoderniseerd. Er werd direct begonnen met de bouw van de moderne dwangburcht Vredenburg, die zowel tegen aanvallers van buitenaf als de bewoners van Utrecht gericht was. De bestaande Catharijnepoort vormde een te fors bouwwerk naast het nieuwe kasteel, en werd daarom vervangen door een nieuwe, lichtere en eenvoudigere versie. Daarmee kwam een einde aan de overige functies van deze poort. De stadsmuur en waltorens werden verlaagd en tegen de binnenzijde van de stadsmuur werd een aarden wal opgeworpen. Er werden nieuwe stadstorens gebouwd (rondelen), die na enkele jaren echter al weer werden vervangen door vier bastions⁹. Tien jaar na de bouw van de bastions, in 1568, brak de Tachtigjarige Oorlog uit, die een verdere versterking van de stad wenselijk maakte. Tussen 1577 en 1584 werden in opdracht van stadhouder Willem van Oranje vijf grote aarden bolwerken aangelegd, waaronder het Mariabolwerk. De Catharijnepoort werd beter beveiligd door er een ophaalbrug voor te plaatsen. Kasteel Vredenburg werd tussen 1577 en 1581 juist vrijwel geheel met de grond gelijk gemaakt, nadat een woedende bevolking van Utrecht er na een succesvolle belegering in was geslaagd een Spaans garnizoen uit het kasteel te verdrijven. De westelijke kasteelmuur bleef bestaan en heeft tot het einde van de negentiende eeuw deel uitgemaakt van de stadsmuur. Na de sloop van kasteel Vredenburg zijn de stadsverdedigingswerken van Utrecht nooit meer gemoderniseerd. Ook het onderhoud bleef grotendeels achterwege.

Op historische kaarten uit de tweede helft van de zestiende eeuw is te zien dat het gebied binnen de stadsmuren inmiddels grotendeels was volgebouwd. Ten westen van de Catharijnesingel lag een uitgestrekt landbouwgebied, waarin de bebouwing zich concentreerde langs de Vleutenschevaart in de voorstad Buiten Catharijne. Ook langs de westoever van de Catharijnesingel bevond zich vooral ten noorden van de Leidscheweg enige bebouwing. Alle bebouwing langs de westzijde van de stadsbuitengracht was van de gracht gescheiden door de singelweg. Op de historische kaarten is te zien dat de singelweg direct naast de stadsbuitengracht lag, en dat de westkant van de gracht was voorzien van een forse kademuur.

Periode zeventiende en achttiende eeuw

Ten noorden van Vredenburg bevond zich tussen de stadsmuur en de stadsingel een berm met een breedte van enige meters. In de loop van de zeventiende eeuw raakte deze berm begroeid met bomen en struiken. Tussen de Mariaplaats en kasteel Vredenburg lag langs de stadszijde van de Catharijnesingel een kade.

In 1621 werd de Catharijnepoort opnieuw herbouwd, ditmaal vooruitlopend op plannen tot uitbreiding van de stad Utrecht naar het westen. Deze versie van de Catharijnepoort is een ontwerp van de Utrechtse schilder en architect Paulus Moreelse. Het gebouw bestond uit een poortdoorgang met een ruimte daarboven en aan weerszijden een halfronde wachtruimte voor de poortwachters. De doorgang door de poort liep schuin naar achteren: met opzet werden voor- en achterpoortopening niet in elkaars verlengde geconstrueerd om het de vijand onmogelijk te maken naar binnen te schieten.

Op een historische kaart uit 1649 staan binnen de stadsmuur diverse molens afgebeeld. Op het Paardenveld achter de Bollaartstoren bevonden zich twee stenen korenmolens, die evenals de molen aan het einde van de Kroonstraat en de molens op de bastions van Vredenburg waren "verhuisd" uit de buitengebieden naar locaties binnen de stadsmuur. Direct achter de Bollaartstoren stond een molen die achtereenvolgens bekend stond onder de namen Raephout, Harthals en Rijn en Zon. Iets verder naar het zuiden stond een molen die eerst De Cleef heette, vervolgens korte tijd De Sprokkel genoemd werd, en tenslotte eindigde als de Meiboom. Beide molens werden in 1912 afgebroken ten behoeve van de uitbreiding van de markt op het Paardeveld¹⁰.

De groei van de Utrechtse bevolking leidde in de loop van de zeventiende eeuw tot de eerste structurele plannen voor verbetering en uitbreiding van de stad Utrecht. In 1663/1664 kwam burgemeester Hendrik Moreelse met een uitgewerkt en weldoordacht stedenbouwkundig plan, dat voorzag in diverse structurele verbeteringen in de bestaande stad en een significante uitbreiding van de middeleeuwse voorstad Buiten Catharijne. Om de scheepvaart door de stad heen te bevorderen wilde Moreelse in het nieuwe, westelijke stadsdeel een stelsel van evenwijdige grachten aanleggen,

⁹ Renes 2005: 25.

¹⁰ Perks 1974: 151-172.

met daarin een hoofdrol voor de Catharijnesingel, die de hoofdroute voor de scheepvaart diende te worden¹¹. In het kader van de plannen van Moreelse werden in 1664-1665 onder andere de Leidschevaart en de Mariagracht aangelegd. De Mariagracht liep evenwijdig aan de Leidschevaart en kwam ter hoogte van het Mariabolwerk uit op de Catharijnesingel. Het Mariabolwerk werd afgegraven en doorgraven, zodat de Catharijnesingel weer rechtdoor kwam te lopen. De Leidschevaart werd vóór de Catharijnepoort verbonden met de haven aan het einde van de Vleutenschevaart, waardoor de Leidscheveer gevormd werd, een veerhaven voor trekschuiten en beurtschippers. Over de Leidschevaart lag een brug. Het uitbreken van de Engelse Oorlog in 1665 en de dood van Moreelse in 1666 maakten een voortijdig einde aan de uitvoering van de nieuwbouwplannen. De franse bezetting van 1672 deed alle ambities voor stadsvernieuwing vervolgens voor lange tijd de das om. Buiten Catharijne werd door de fransen grotendeels verwoest. Van de door Moreelse geplande nieuwbouw kwam weinig terecht. Wel ontstond in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw enige bebouwing langs de singelweg.

In de loop van de achttiende eeuw nam de militaire functie van de verdedigingswerken gestaag af. Langs de stadsbuitengracht ontstonden (statige) lanen met daarlangs rijen bomen. Langs het Moreelsepark staan heden ten dage nog enige iepen die dateren uit 1778¹². Ten westen van de Catharijnesingel beperkte de bebouwing zich tot het gebied ten noorden van de Mariaplaats, waar het zich concentreerde langs de singelweg en aan weerszijden van de Vleutenschevaart.

Periode negentiende en twintigste eeuw

Na de aanleg van de Hollandse Waterlinie in de jaren 1816-1821 verloren de stadsverdedigingswerken hun militaire functie. Omdat de stadsverdedigingswerken steeds meer een belemmering vormden voor stedelijke ontwikkelingen, diende burgemeester Van Asch van Wijck een verzoek in de militaire status van de stadsverdedigingswerken op te heffen. Dit verzoek werd in 1829 door koning Willem I ingewilligd, waarna direct werd begonnen met het systematisch afbreken van de stadsmuur en het afgraven van de aarden wal daarachter. In Het Utrechts Archief bevinden zich diverse schetsen en tekeningen van burgemeester Van Asch van Wijck, waarin hij de sloop van de stadsmuur heeft vastgelegd.

In het kader van Plan Zocher uit 1829 werd op de plaats van de vroegere verdedigingswerken rondom een groot deel van de stad een gordel van plantsoenen aangelegd. Ten noorden van de Mariaplaats voorzag het Plan Zocher in woonbebouwing en voorzieningen voor de handel. Ten behoeve hiervan werd in 1840 ten noorden van de Mariaplaats aan de stadszijde de Rijnkade aangelegd en bebouwd. In 1882, na de sloop van de westelijke toren en westelijke kasteelmuur van Vredenburg, werd de Rijnkade doorgetrokken naar de Catharijnebrug. In 1858 werd de Catharijnekade aangelegd. De Catharijnepoort werd in 1846 gesloopt. De Catharijnebrug werd via diverse renovaties steeds breder om de toenemende verkeersstroom te kunnen verwerken¹³. Van de door Zocher geplande nieuwe stadswijken werd alleen de Stationswijk in 1861 gerealiseerd. Deze moest in de jaren zeventig van de twintigste eeuw het veld ruimen voor Hoog Catharijne. Ten westen van de Catharijnesingel werd het gebied ten noorden van de Mariaplaats langzamerhand volgebouwd, maar op veel minder gestructureerde wijze dan Zocher voor ogen had gehad.

Nadat in de negentiende eeuw de bovengrondse delen van de stadsverdedigingswerken grotendeels waren afgebroken, hebben infrastructurele werkzaamheden in vooral de twintigste eeuw ingrijpende gevolgen gehad voor de funderingsresten van de verdedigingswerken in de ondergrond. Vooruitlopend op de demping van de een deel van de Catharijnesingel is in 1969 langs de oostzijde van de singel een spuiwerker aangelegd, die de stadsmuur snijdt vanaf de Lange Koestraat tot aan de Bergstraat. Een tweede spuiwerker kruist de stadsmuur iets ten noorden van het Paardeveld en in de Nieuwekade. Vermoedelijk zijn de funderingen van de verdedigingswerken in de tracés van de spuiwerkers geheel verdwenen. Verder ligt ten noorden van de Catharijnepoort een leidingtracé dat de stadsmuur snijdt tot iets ten noorden van de Lange Koestraat¹⁴. Op de locatie van de voormalige stadsbuitengracht werd in de jaren tachtig de stadssnelweg Catharijnebaan aangelegd. Hiervoor verdwenen ook delen van de plantsoenen van Zocher.

¹¹ Kipp 1995.

¹² Kipp 1995.

¹³ Kipp 1995.

¹⁴ Van den Oever & Van der Roest 2007: 26.

Naast verstorings van de oude verdedigingswerken hebben in de twintigste eeuw ook enige renovaties plaatsgevonden. De Catharijnebrug is diverse keren vernieuwd, en in de jaren 1948-1950 is de oude kademuur van de Catharijnesingel aan stadszijde vervangen. De nieuwe kademuur bestaat uit een fundering van houten palen, waarop een massieve betonnen voet is aangebracht. Deze is aan de waterkant bekleed met gestapelde basaltzuilen. Deze kademuur is bij de aanleg van de Catharijnebaan slechts gedeeltelijk gesloopt. De onderbouw is over een grote lengte nog aanwezig¹⁵. De nieuwe kademuur behoort overigens tot het Rijksmonument Vredenburg en heeft derhalve een beschermde status.

2.2 Resultaten van eerder uitgevoerde onderzoeken

In 2006-2007 heeft Adviesbureau Tauw in opdracht van de Projectorganisatie Stationsgebied een grondradar onderzoek uitgevoerd naar de aanwezigheid van monumentale resten op het Vredenburg en langs de Catharijnesingel¹⁶. De voor het onderhavige rapport relevante resultaten worden hieronder samengevat. (Zie voor de door Tauw onderzochte locaties afb. 4.)

- Westelijke deel van de stadsmuur (locaties 17 t/m 20, en 24 op afb. 4): Vanaf de Catharijnepoort naar het noorden toe geven de metingen van Tauw aan dat de funderingsresten van de stadsmuur zich op steeds grotere diepte bevinden. Circa 20 m ten zuiden van de kruising van de Catharijnekade met de Lange Koestraat ligt de bovenkant van de stadsmuur op ongeveer 3,8 m –mv. Ten noorden hiervan wordt de stadsmuur tot aan locatie 19, ongeveer halverwege de Bergstraat en het Paardeveld, niet meer waargenomen. Tussen de Catharijnepoort en de Lange Koestraat loopt een grote leiding, waarschijnlijk een riool, schuin door de stadsmuur heen. Ten noorden van de Lange Koestraat wordt de stadsmuur tot aan de Bergstraat gesneden door de spuikoker van de stadsbuitengracht uit 1969. Bij locatie 19 is de stadsmuur volgens de metingen weer aanwezig en ligt op circa 1 m –mv tot aan locaties 20 en 24 ten noorden van het Paardeveld. Hier wordt de stadsmuur vervolgens niet waargenomen, totdat de muur iets verder naar het noorden weer opduikt op 2,20 m –mv. De onderbreking in de muur is mogelijk te wijten aan de voormalige doorsteekhaven naar de groenteveiling¹⁷. Aan de oostkant van de stadsmuur hebben de metingen de aanwezigheid van mogelijk twee andere structuren vastgesteld, waarvan de oorsprong onbekend is. Naar het noorden toe komt de stadsmuur verder omhoog tot 1,60 – 2,0 m –mv.

Afb. 4: locaties op Vredenburg en langs de Catharijnesingel waar Tauw in 2007 metingen heeft verricht. Overgenomen uit Van den Oever & Van der Roest 2007: 13.

¹⁵ Bakker 2006a.

¹⁶ Van den Oever & Van der Roest 2007.

¹⁷ Mondelinge mededeling F. Kipp.

In aanvulling op het onderzoek van Tauw heeft de afdeling Stedenbouw en Monumenten van de gemeente Utrecht in 2006 een proefsleuvenonderzoek verricht¹⁸. De voor het onderhavige rapport relevante resultaten van dit onderzoek zijn hieronder samengevat.

- Westelijke deel van de stadsmuur (proefsleuven 9 en 10, afb. 5): proefsleuf 9 in het tracé van het westelijke deel van de stadsmuur is uitgegraven tot 10 cm –NAP. De stadsmuur is niet aangetroffen. Opvallend genoeg geven de metingen van Tauw op deze locatie (Tauw locatie 19) aan de stadsmuur op circa 1 m –mv zou moeten liggen¹⁹. Proefsleuf 10 is vervallen²⁰.
- Noordelijke deel van de stadsmuur (proefsleuven 7 en 8, fig. 5.2.8): aan de noordkant van de Nieuwekade zijn aan weerszijden van de Catharijnekade twee proefsleuven gegraven. In sleuf 7 kon slechts tot 1,40 m –mv gegraven worden. De stadsmuur is in deze sleuf niet aangetroffen, maar kan, gezien de metingen van Tauw, op grotere diepte wel verwacht worden. In sleuf 8 werd de bovenkant van de stadsmuur aangetroffen op 45 cm +NAP (circa 1,65 m –mv). Dit is dieper dan op basis van de metingen van Tauw werd verwacht²¹. In sleuf 8 was de muur aan de bovenkant 1,20 m breed. De muur is opgebouwd uit een groot formaat bakstenen (29,5 x 16 x 7 cm) en heeft een klamp van circa 32 cm breed aan de grachtzijde met een iets kleiner formaat bakstenen (27 x 12 x 5,5 cm). De aanwezigheid van de klamp duidt op herstelwerkzaamheden. De klamp aan de voorzijde vormt een schuin oplopend valk van circa 75 graden. Aan de voet heeft de muur een breedte van 1,90 m. Daaronder bevindt zich nog een drietal versnijdingen waarmee de totale breedte van de muur op een diepte van 0,40 m –NAP uitkomt op 2,20 m (circa 2,50 m –mv). Het is aannemelijk dat de breedte van de muur aan de grachtzijde op diepere niveaus nog zal toenemen. Aan de stadzijde zijn geen versnijdingen waargenomen. Op circa 2 m achter de stadsmuur aan de stadzijde bevond zich een houten beschoeiing die met twee stalen ankers aan de muur verbonden was. De ankers zijn aangebracht na de sloop van de muur en worden tezamen met de beschoeiingen gedateerd in de negentiende eeuw²².

Afb. 5: proefsleuven 7 t/m 10 van het onderzoek van Stedenbouw en Monumenten in 2006. Overgenomen uit Bakker 2006.

¹⁸ Bakker 2006a.

¹⁹ Van den Oever & Van der Roest 2007: 28.

²⁰ Bakker 2006a: 13, 14.

²¹ Van den Oever & Van der Roest 2007: 31.

²² Vrijwel letterlijk overgenomen uit Bakker 2006a: 13.

2.3 Landschap en bodem²³

Bij enkele waarnemingen tijdens de bouw van Hoog Catharijne zijn gegevens over de bodemopbouw verzameld. In 1954 schreef T. Vink al dat het grote veengebied tussen Oude Rijn en Vecht "uitwigt" ter hoogte van het Paardenveld in Utrecht. Zowel bij de aanleg van de spuikoker op het Smakkelaarsveld alsook bij de waarneming van de kademuur aan de buitenzijde van de toenmalige Catharijnesingel tijdens de aanleg van de Catharijnebaan in 1972 ter hoogte van het muziekcentrum is dit bevestigd. In beide gevallen is een veenpakket waargenomen waarvan de bovenzijde tot 0.65 m -NAP reikte. Op dit veen ligt, ter hoogte van de Gildentraverse, een kleilaag met een dikte van ongeveer 0.60 m. Onder het veen liggen afzettingen van rivierzand, vermoedelijk vanaf een diepte van 1.00 m -NAP. Verder naar het zuiden, nabij de Mariaplaats is geen veen aanwezig en reiken de rivierafzettingen tot een hoogte van 0.55 m +NAP. Tijdens de opgraving van kasteel Vredenburg in 1976 is vastgesteld dat de ondergrond van het Vredenburg vrijwel uitsluitend uit komklei op zandige rivierafzettingen bestaat. De klei reikt van omstreeks NAP tot 1.50 m +NAP, op die plaatsen waar de bodem niet is geroerd. Wel is bekend dat de oostelijke zeshoekige geschutskelder op een veenlaag is gefundeerd.

3. Vraagstellingen

In het Programma van Eisen voor de opgravingen naar de stadsmuur zijn de volgende vraagstellingen geformuleerd²⁴:

- Bevinden zich op de onderzoekslocaties funderingsresten van de stadsmuur?
- Zo ja, wat is hiervan de omvang, (diepte)ligging, aard en gaafheid?
- Is er sprake van overige archeologische waarden ter plaatse van de onderzoekslocaties?
- Wat is de omvang, ligging, aard, datering en gaafheid hiervan?
- Is er sprake van ophogingslagen binnen het plangebied? Uit welke periode dateren de lagen? Hoe dik zijn ze? En op welke diepte t.o.v. NAP bevinden ze zich?
- Kan op basis van de onderzoeksresultaten iets worden gezegd over een bepaalde functie van de aangetroffen sporen en structuren (bijvoorbeeld is er sprake van een bepaald ambacht)?

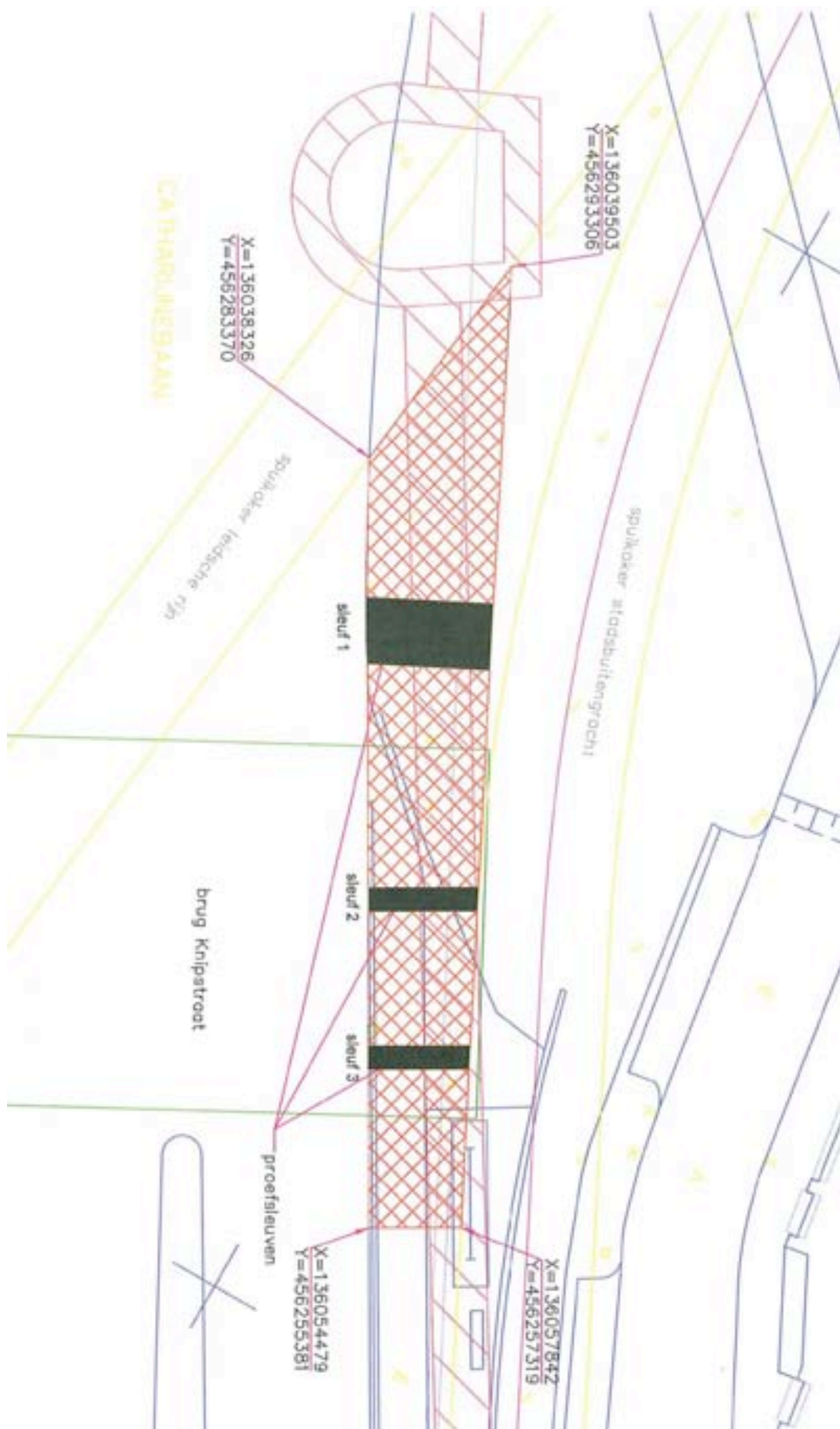
4. Onderzoeksmethoden

Omdat op de onderzoekslocatie enkele zeer grote bomen met dus eveneens zeer grote wortelstelsels staan, waren de mogelijkheden tot het doen van onderzoek beperkt tot drie sleuven, die zorgvuldig tussen de bomen in waren geplaatst (afb. 6). De sleuven werden aan de westzijde begrensd door de Catharijnebaan en aan de oostzijde door het tracé van de spuikoker. Landmeters van de gemeente Utrecht hebben zowel de sleuven als het vermoedelijke tracé van de stadsmuur uitgezet. Sleuf 1 had een lengte van 4,40 m oost-west, later naar het oosten uitgebreid tot 7,20 m; en een breedte van 1,85 tot 2,10 m noord-zuid. Hoewel het grondwaterniveau zich op de onderzoekslocatie op circa 0,40 m +NAP bevindt, bleek het mogelijk sleuf 1 uit te graven tot 0,92 m – NAP zonder de inzet van bemaling of pompen. In het oostelijke deel van sleuf 1 werd onverwacht gestuit op de spuikoker van de stadsbuitengracht, die hier dus ruim een meter verder naar het westen ligt dan werd verwacht. Sleuven 2 en 3 konden niet worden opgegraven vanwege de aanwezigheid van kabels en leidingen in de bodem. Daarom is tussen sleuven 2 en 3 een vierde, smalle sleuf aangelegd, met afmetingen van 3,70 m oost-west en 0,60 m noord-zuid (afb. 9). Ook deze vierde sleuf kon niet worden opgegraven, omdat de spuikoker over de volle breedte (van 3,70 m) van de sleuf tevoorschijn kwam. Ook hier bleek de spuikoker dus veel verder naar het westen te liggen dan tot dusverre is aangenomen.

In aanvulling op de proefsleuven zijn zes boringen gezet (afb. 9). De boringen zijn verricht met een Edelman handboor. Drie boringen werden op een diepte van 0,80 m + NAP gestuit, mogelijk door de spuikoker van de Leidsche Rijn (afb. 6). Met de overige drie boringen is een diepte bereikt van 2,32 tot 2,50 m –NAP.

²³ Overgenomen uit het PvE van A.M. Bakker (2006b) voor het archeologische onderzoek op bouwterrein Vredenburg in 2007.

²⁴ Bruning 2008b.

Afb. 6: de geplande proefsleuven in het onderzoeksgebied. De ligging van de stadsmuur op deze kaart is afgeleid van de Kadasterkaart 1832.

5. Resultaten

5.1 Beschrijving

Sleuf 1

In sleuf 1 zijn ten westen van de spuikoker geen resten van de stadsmuur aangetroffen. Wel bevond zich in deze sleuf onder 0,38 m +NAP een volledig onverstoord bodem. Verder is in sleuf 1, geheel onverwacht, de spuikoker aangetroffen. Deze ligt in sleuf 1 circa 1 tot 1,50 m verder naar het westen dan op basis van de gebruikte tekening (afb. 6) werd aangenomen.

De bodemopbouw in het zuidprofiel van sleuf 1 was als volgt (van boven naar onder):

- 0,38 tot 1,78 m +NAP: recente ophoging en bouwvoor, bestaande uit geelbruin zand met schelp(resten), baksteen(fragmenten) en wortels, spoor S1.
- 0,12 m –NAP tot 0,38 m +NAP: grijsbruine, licht zandig en sterk siltige klei, gevlekt, spoor S2. Waarschijnlijk betreft het een niet-(sub)recente ophogingslaag. In het zuidoosten van sleuf 1 zijn in dezelfde laag veenbrokjes waargenomen.
- 0,12 m –NAP tot 0,27 m –NAP: grijze klei met onderbroken donkergrijze bandjes, spoor S3. Mogelijk is dit een vegetatiehorizont.
- 0,27 m –NAP tot 0,42 m –NAP: grijze klei met donkergrijze banden, spoor S4. Dit is een natuurlijke laag.
- 0,42 m –NAP tot 0,57 m –NAP: donkergrijze klei, geband, spoor S5. Dit is een natuurlijke laag.
- 0,57 m –NAP tot 0,67 m –NAP: lichtbruingrijze klei met frequent voorkomen van wortelhout, spoor S6. Waarschijnlijk is dit een vegetatiehorizont.
- 0,67 m –NAP tot 0,72 m –NAP: (donker)grijze, licht siltige klei, donkergrijs geband, spoor S7. Dit is een natuurlijke laag.
- 0,72 m –NAP tot 0,82/0,92 m –NAP: grijze, licht siltige klei met schelpen, spoor S8. De onderste 10 cm zijn alleen bij de aanleg duidelijk gezien, waarna het onderste deel van de sleuf volliep met grondwater.
- Bij het opwellen van het grondwater in sleuf 1 kwam ook zand mee naar boven, waaruit kan worden afgeleid dat zich onder het kleipakket in sleuf 1 een natuurlijke zandlaag bevindt, spoor S9.

Afb. 7: het zuidprofiel van sleuf 1. Aan de bovenzijde zijn de (sub)recente zand ophogingen te zien (spoor S1). Aan de onderzijde is de onderste vegetatiehorizont zichtbaar (spoor S6).

Behalve twee bakstenen leverden de opgravingen in sleuf 1 geen vondstmateriaal op. Beide bakstenen zijn afkomstig uit spoor S1, het pakket van (sub)recente ophogingen en bouwvoor. De bakstenen zijn niet bewaard.

Sleuven 2 t/m 4

Sleuven 2 en 3 zijn niet opgegraven, omdat zich hier kabels en leidingen in de bodem bevonden. Sleuf 4 kon evenmin worden opgegraven. In deze sleuf is op circa 30 cm beneden maaiveld de spuikoker van de stadsbuitengracht aangetroffen. De top van deze spuikoker ligt in sleuf 4 op 1,57 m +NAP. Ook in sleuf 4 ligt de spuikoker veel verder naar het westen, circa 1,75 m, dan op basis van de voor dit onderzoek gebruikte tekening (afb. 6) werd aangenomen.

Afb. 8: de top van de spuikoker in sleuf 4. Het noorden is onder.

De boringen

Aangezien in sleuf 1 geen sporen van de stadsmuur zijn aangetroffen, maar wel ongeroerde grond op relatief geringe diepte, zijn in de strook langs de Catharijnebaan, zover mogelijk naar het westen, zes boringen gezet. Doel hiervan was vast te stellen of het tracé van de stadsmuur zich wellicht verder naar het westen bevond dan tot nu toe werd aangenomen. Het zetten van boringen in het gebied ten oosten van sleuven 1 en 4 was niet mogelijk vanwege de aanwezigheid van de spuikoker en overige kabels en leidingen.

Boringen 3, 4 en 5 eindigden op 0,80 m +NAP (circa 0,80 tot 0,90 m beneden maaiveld) op een ondoordringbare verharding, waarboven een (sub)recente zandophoging aanwezig was. Mogelijk gaat het hier om de spuikoker van de Leidsche Rijn. Boringen 1, 2 en 6 reikten tot respectievelijk 2,32 m, 2,40 m en 2,50 m –NAP en gaven globaal hetzelfde beeld te zien als het profiel van sleuf 1. De onderkant van de (sub)recente ophogingen bevond zich in de boringen op respectievelijk 0,23 m, 0,61 m en 0,47 m +NAP. Daaronder is een pakket ophogingslagen gevonden. In dit pakket is in boringen 2 en 6 een laag aangetroffen, waarin zich baksteen(puin) en fosfaatvlekken bevonden, spoor S10 (in boring 2 op 0,61 m tot 0,41 m +NAP en in boring 6 op 0,47 m tot 0,37 m +NAP). In deze laag is in boring 6 ook kalkmortel gevonden. Dit zou erop kunnen duiden dat in boring 6 een uitbraaksleuf is aangesneden. Onder spoor S9 bevond zich in boring 2 een laag donkergrijze, sterk siltige en zwak zandige klei met onderin een laag plantenresten, ten dele wortels (0,41 m tot 0,01 m +NAP). In boring 6 was onder spoor S10 een laag donkergrijze, sterk venige klei of kleilig veen aanwezig (0,37 m tot 0,27 m +NAP). Onder de ophogingslagen zijn in boringen 1, 2 en 6 natuurlijke kleilagen aangetroffen

op dieptes van respectievelijk 0,12 m –NAP, 0,01 m +NAP en 0,27 m +NAP. Over het algemeen betreffen het licht siltige, grijs tot donkergrijs gekleurde kleilagen. In boring 1 bevonden zich in het kleipakket diverse dunne zandlagen. Onder het kleipakket, onder 0,47 m –NAP bevond zich eveneens een natuurlijke zandlaag, spoor S9. Dit bevestigt de observatie in sleuf 1 (zie boven), waarbij uit het opwellen van grondwater met zand is afgeleid dat onder het kleipakket een natuurlijke zandlaag aanwezig is.

Afb. 9: vlaktekening sleuven 1 en 4, en de boorpunten.

5.2 Interpretatie

De resultaten van de opgravingen zijn besproken met de heer A.F.E. Kipp van de afdeling Stedenbouw en Monumenten, Cultuurhistorie. Dit heeft tot de volgende twee mogelijke interpretaties van de onderzoeksresultaten geleid:

1.) Sleuf 1 is gegraven op een locatie waar zich in de funderingen van de stadsmuur een spaarboog bevond (afb. 10). Dit zou verklaren waarom de stadsmuur niet is aangetroffen. De onderkanten van de spaarbogen in de funderingen van de stadsmuur liggen plaatselijk ruim boven 0 NAP. Eventuele resten van een spaarboog op de locatie Bergstraat kunnen bij de sloop van de stadsmuur of bij latere infrastructuurlijke werkzaamheden (aanleg spuikoker) verwijderd zijn.

Afb. 10: tekening van de sloop van de stadsmuur, met spaarbogen, ter hoogte van de huidige Nobelstraat. Tekening: burgemeester H.M.A.J. van Asch van Wijck, 1830-1840. Bron: Het Utrechts Archief, catalogusnr. 36450.

2.) Tijdens het bewind van keizer Karel V (1528-1556) lag aan de buitenzijde van de stadsmuur langs de Catharijnesingel een lage berm. Om strategische redenen werd deze berm bewust laag en drassig gehouden, zodat er niet vlak langs de stadsmuur gevaren of gelopen kon worden. De in sleuf 1 en in de boringen aangetroffen kleilagen en vegetatiehorizonten kunnen tot deze berm hebben behoord. In dat geval dateren de kleilagen en vegetatiehorizonten uit de periode vanaf omstreeks 1530 tot het einde van de zestiende eeuw. Aan het eind van de zestiende / begin zeventiende eeuw verdween de militaire noodzaak voor de lage berm. De berm werd opgehoogd, viel droog en raakte in de komende eeuwen steeds verder begroeid. De ophogingspakketten in sleuf 1 en de boringen kunnen dus uit de periode na het einde van de zestiende / begin zeventiende eeuw dateren. Een scherpe datering voor deze ophogingslagen is helaas niet mogelijk vanwege het ontbreken van dateerbaar vondstmateriaal. Indien in sleuf 1 inderdaad de berm langs de stadsmuur is aangetroffen, betekent dit dat de stadsmuur op de onderzoekslocatie tenminste 3 m verder naar het oosten heeft gelopen dan op basis van de Kadasterkaart uit 1832 is aangenomen.

6. Samenvatting en conclusie

Op de onderzoekslocatie Bergstraat is een aantal onverwachte waarnemingen gedaan. Resten van de stadsmuur zijn niet aangetroffen, maar wél ongeroerde grond op relatief geringe diepte. Dit kan op twee manieren verklaard worden:

- 1.) Op de onderzoekslocatie bevond zich in de funderingen van de stadsmuur een spaarboog, die bij de sloop van de stadsverdedigingswerken of latere infrastructurele werkzaamheden (aanleg spuikoker 1969) is verwijderd.
- 2.) De stadsmuur heeft op de onderzoekslocatie tenminste 3 m verder naar het oosten gelopen dat op basis van de Kadasterkaart uit 1832 is aangenomen.

In beide gevallen is de kans op het aantreffen van funderingsresten van de stadsmuur op de onderzoekslocatie zeer gering. Uit de opgravingen is gebleken dat de spuikoker voor de stadsbuitengracht op de onderzoekslocatie circa 1 tot 1,75 m verder naar het westen ligt dan op de voor dit onderzoek gebruikte kaart staat aangegeven. Hierdoor valt het tracé van de spuikoker ter plekke van het geplande bruggenhoofd voor de Knipstraat-Bergstraatbrug in geval 1 voor een groot deel samen met het tracé van de stadsmuur; en in geval 2 geheel. Bij de aanleg van de spuikoker zal de stadsmuur op deze locatie derhalve geheel of vrijwel geheel zijn gesloopt.

De onderkant van de ophogingspakketten bevindt zich op de onderzoekslocatie op circa 0,38 m +NAP, de bovenkant op circa 1.45 m +NAP. Een scherpere datering dan Nieuwe Tijd is voor de ophogingslagen niet mogelijk, omdat bij het onderzoek geen dateerbaar vondstmateriaal is aangetroffen.

7. Literatuur

Bakker, A.M. 2006a: *Archeologisch Proefsleuvenonderzoek in het Stationsgebied (2006)*. Gemeente Utrecht, afdeling Stedenbouw en Monumenten, Utrecht.

Bakker, A.M. 2006b: *Programma van Eisen Vredenburg*. Gemeente Utrecht, Afdeling Stedenbouw en Monumenten, Utrecht.

Bruning, L. 2008a: *Bureauonderzoek Archeologische Waarden Stationsgebied Utrecht*. Gemeente Utrecht, Projectorganisatie Stationsgebied (POS), Utrecht.

Bruning, L. 2008b: *Programma van Eisen Vredenburg / Catharijnesingel*. Gemeente Utrecht, Projectorganisatie Stationsgebied (POS), Utrecht.

Kipp, F. 1995: *Cultuurhistorische Effectrapportage betreffende het Utrecht Centrum Project*. Gemeente Utrecht, afdeling Stedenbouw & Monumenten, Utrecht.

Van den Oever, F. & D. van der Roest 2007Pn *Groundtraceronderzoek Utrecht Stationsgebied en Vredenburg*. Rapport Tauw B.V., Utrecht.

Perks, W.A.G. 1974: *Zes eeuwen molens in Utrecht*. Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen.

Renes, H. 2005: *Historische Atlas van de stad Utrecht. Twintig eeuwen ontwikkeling in kaart gebracht*. Amsterdam.

8. Lijst afbeeldingen

Voorpagina: uitsnede uit de kaart van Jacob van Deventer 1569-1570. De Bergstraat staat hier al op!

Afb. 1: de onderzoekslocatie in lokale context

Afb. 2: de onderzoekslocatie

Afb. 3: uitsnede uit de stadsplattegrond van Jacob van Deventer uit 1569-1570, met kasteel Vredenburg, de stadsmuur, de Catharijnepoort en de waltorens

Afb. 4: locaties op Vredenburg en langs de Catharijnesingel waar Tauw in 2007 metingen heeft verricht

Afb. 5: proefsleuven 7 t/m 10 van het onderzoek van Stedenbouw en Monumenten in 2006

Afb. 6: de geplande proefsleuven in het onderzoeksgebied

Afb. 7: het zuidprofiel van sleuf 1. Aan de bovenzijde zijn de (sub)recente zand ophogingen te zien (spoor S1). Aan de onderzijde is de onderste vegetatiehorizont zichtbaar (spoor S6)

Afb. 8: de top van de spuikoker in sleuf 4

Afb. 9: vlaktekening sleuven 1 en 4, en de boorpunten

Afb. 10: tekening Van Asch van Wijck van de sloop van de stadsmuur, met spaarbogen, ter hoogte van de Nobelstraat

9. Bijlagen

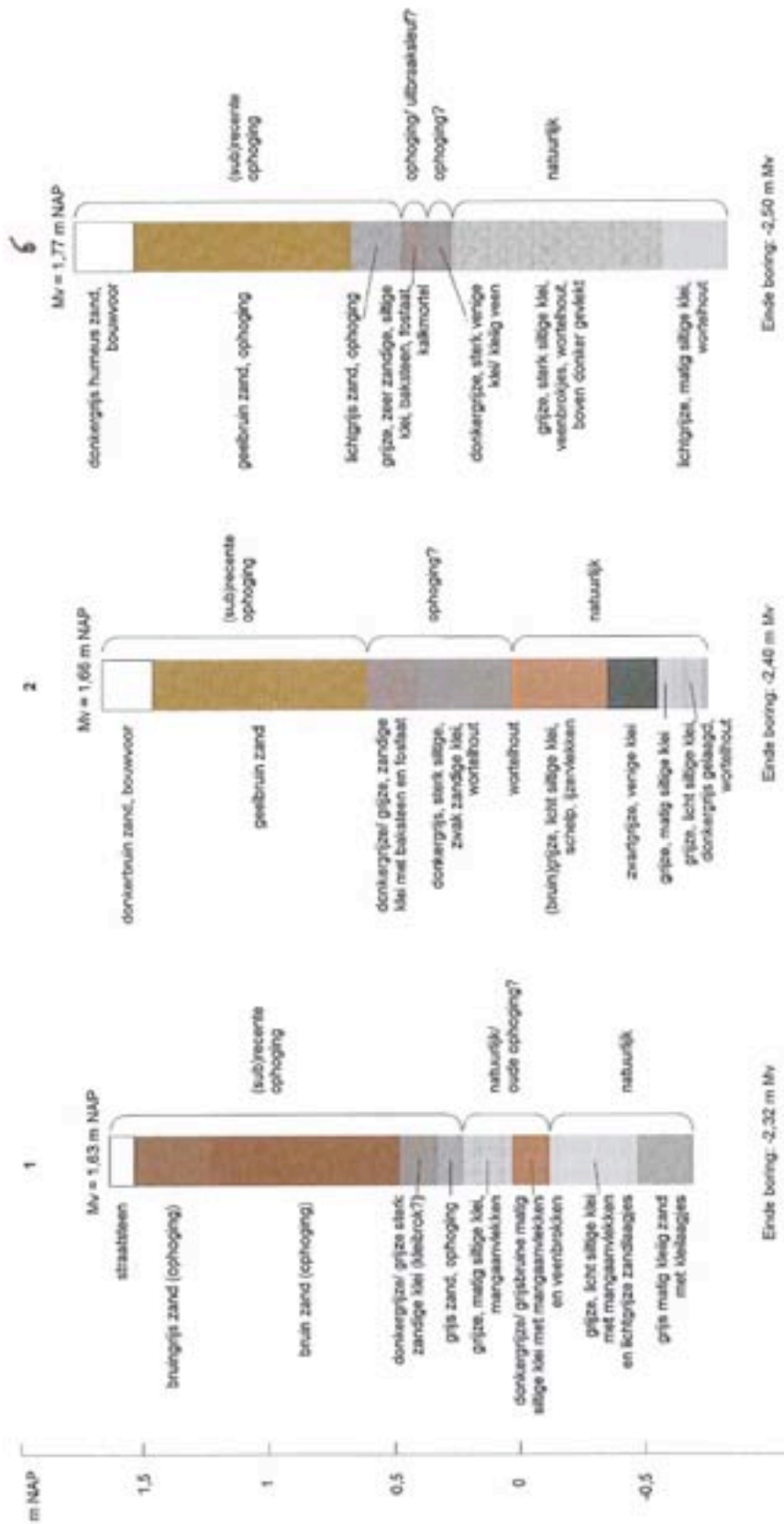
9.1 Sporenlijst

Sporenlijst opgraving stadsmuur, locatie Bergstraat			
Spoornr.	omschrijving	sleuf	boring
S1	recente ophoging en bouwvoor, bestaande uit geelbruin zand met schelp(resten), baksteen(fragmenten) en wortels	1	
S2	grijsbruine, licht zandig en sterk siltige klei, gevlekt, waarschijnlijk betreft het een niet-(sub)recente ophogingslaag	1	
S3	grijze klei met onderbroken donkergrijze bandjes	1	
S4	grijze klei met donkergrijze banden. Dit is een natuurlijke laag	1	
S5	donkergrijze klei, geband. Dit is een natuurlijke laag	1	
S6	lichtbruingrijze klei met frequent voorkomen van wortelhout. Waarschijnlijk is dit een vegetatiehorizont	1	
S7	(donker)grijze, licht siltige klei, donkergrijs geband. Dit is een natuurlijke laag.	1	
S8	grijze, licht siltige klei met schelpen	1	
S9	zand	1	
S10	laag met baksteen(puin) en fosfaatvlekken		2 en 6

9.2 Fotolijst

Fotolijst opgraving stadsmuur, locatie Bergstraat	
nr	beschrijving
1	aanleg sleuf 1
2	zuidprofiel sleuf 1
3	zuidprofiel sleuf 1
4	zuidprofiel sleuf 1
5	zuidprofiel sleuf 1
6	zuidprofiel sleuf 1
7	zuidprofiel sleuf 1
8	zuidprofiel sleuf 1
9	noordprofiel sleuf 2
10	noordprofiel sleuf 2
11	noordprofiel sleuf 2
12	spuikoker
13	spuikoker
14	spuikoker
15	spuikoker
16	spuikoker
17	spuikoker
18	spuikoker in sleuf 1
19	aanleg sleuf 2
20	aanleg sleuf 2
21	spuikoker in sleuf 1
22	spuikoker in sleuf 1
23	spuikoker in sleuf 1
24	spuikoker in sleuf 1

9.3 Boorstaten

Colofon

Uitgave
StadsOntwikkeling
Gemeente Utrecht
Stedenbouw en Monumenten
Cultuurhistorie © 2010

Redactie
A.M. Bakker

Datum
December 2010

Meer informatie
Cultuurhistorie
Stedenbouw en Monumenten
Gemeent Utrecht
Telefoon 030 286 3990
E-mail cultuurhistorie@utrecht.nl
www.utrecht.nl/cultuurhistorie

Eerdere uitgaven:

Basisrapportage Archeologie 1

De Grauwert. Archeologische onderzoek naar een laatmiddeleeuwse omgracht complex

Basisrapportage Archeologie 2

Eligenstraat. 2000 jaar bebouwing in het zuiden van de Utrechtse binnenstad

Basisrapportage Archeologie 3

Sportpark Terweide. Inheems-Romeinse bewoning uit de eerste eeuw na Christus ten noorden van de Limes

Basisrapportage Archeologie 4

Twee ijzertijdvindplaatsen langs de snelweg. Archeologisch proefonderzoek

Basisrapportage archeologie 5

Middeleeuwse bewoning langs de snelweg. Archeologisch proefonderzoek langs Rijksweg A2

Basisrapportage Archeologie 6

Parkwijk-Noord. Zoektocht naar Romeinse activiteiten ten noorden van het castellum op de Hoge Woerd

Basisrapportage Archeologie 7

Laatmiddeleeuwse bebouwing langs de Hogeweide. Archeologisch proefonderzoek

Basisrapportage Archeologie 8

Langs de Hogeweide. Archeologisch proefonderzoek van een laat- en postmiddeleeuws bewoningslint

Basisrapportage Archeologie 9

In de schoot van het landschap. Vleuterweide-Wilhelminalaan. Een nederzetting uit de midden- en late IJzertijd

Basisrapportage Archeologie 10

Laatmiddeleeuwse bewoning langs de Hoge Weide. Archeologisch onderzoek wegens de verlegging van de Waterleiding Rijn-Kennemerland

Basisrapportage Archeologie 11

Wegens Wateroverlast. LR 39 De Balije II: wachttorens, rivierdynamiek en Romeinse infrastructuur in een rivierbocht van de Heldammer Stroom

Basisrapportage Archeologie 12

De broederschap 'Maria in de Wijngaard' en 'onser liever vrouwe in die Sonne' Archeologisch onderzoek naar twee kloostergemeenschappen aan de Nieuwe Kamp in Utrecht

Basisrapportage Archeologie 14

Wonen aan het water (deel 1). Archeologisch onderzoek van een twaalfde-eeuwse nederzetting langs de Oude Rijn

Basisrapportage Archeologie 15

Wonen aan het water (deel 2). Archeologisch onderzoek van een twaalfde-eeuwse nederzetting langs de Oude Rijn

Basisrapportage Archeologie 16

Vroege wach. LR31 Zandweg: archeologisch onderzoek van twee eerste-eeuwse houten wachttorens in Leidsche Rijn

Basisrapportage Archeologie 18

Sportpark Terweide 2 LR41-42: Archeologisch onderzoek Sportpark Terweide

Basisrapportage Archeologie 21

Werk aan de weg.LR31 Zandweg: Archeologisch onderzoek aan een verspoelde sectie van de *limesweg*

Basisrapportage Archeologie 25

Oudenrijnseweg. Archeologisch onderzoek van een inheems-Romeinse nederzetting uit de eerste eeuw na Chr. en een vlasrootcomplex uit de twaalfde eeuw na Chr in De Meern, gemeente Utrecht

Basisrapportage Archeologie 26

Vroegmiddeleeuwse bewoning langs de A2. Een nederzetting uit de zevende en achtste eeuw in Leidsche Rijn

Basisrapportage Archeologie 27

Proefsleuvenonderzoek Rheyngaerde. Aanvullend Archeologisch Onderzoek naar de Romeinse *limesweg*

Basisrapportage Archeologie 28

Een Duits vliegtuiggraf uit de eerste uren van de Tweede Wereldoorlog. Archeologische begeleiding van de berging van een Junkers 88 in Leidsche Rijn (Utrecht)

Basisrapportage Archeologie 29

Terug naar Themaat. Het archeologisch onderzoek LR50 en LR52 naar drie huisplaatsen aan de Thematerweg

Basisrapportage Archeologie 30

LR55 Appellaantje

Een vroegmiddeleeuwse nederzetting aan de Wilhelminalaan bij Vleuten

Basisrapportage Archeologie 31

Gewei uit de geul. Onderzoek naar een bronstijdrestgeul en sporen uit de vroeg-Romeinse tijd aan de Burgemeester Middelweerdbaan in De Meern, Utrecht

Basisrapportage Archeologie 34

Pottenbakkers aan de Anthoniedijk. Inventariserend onderzoek m.b.v. proefsleuven en definitief archeologisch onderzoek voorafgaand aan het nieuwbouwproject 'Hoogstraat aan de Vecht' te Utrecht

Basisrapportage Archeologie 36

Middeleeuwse bewoningssporen op het binnenterrein van de Letterenbibliotheek

Definitief onderzoek aan de Wittevrouwenstraat 7-11, gemeente Utrecht

Basisrapportage Archeologie 39

Romeinen op het schoolplein. Proefsleuvenonderzoek (LR 61) op het schoolplein van de R.K.

Basisschool Drie Koningen in De Meern, gemeente Utrecht

Basisrapportage Archeologie 41

Lichte Gaard 9. Archeologisch onderzoek naar het Castellum en het bisschoppelijk paleis in Utrecht

Basisrapportage Archeologie 45

Boeren en molenaars? LR64: Archeologisch onderzoek naar een laatmiddeleeuws erf aan de Strijlandweg, gemeente Utrecht

Basisrapportage Archeologie 50

Klokken gieten naast de kerk. Opgraving op het Pieterskerkhof in Utrecht

Basisrapportage Archeologie 54

Wonen aan het Zwarte water. Inventariserend Veldonderzoek Merelstraat aan het Zwarte Water

Basisrapportage archeologie 70

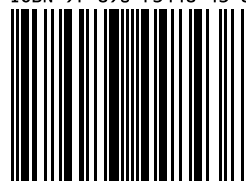
Utrecht Vredenburg. Definitief Archeologisch Onderzoek noordwest toren en westmuur van kasteel Vredenburg

Basisrapportage Archeologie 71

Utrecht-Bergstraat. Definitief Archeologisch Onderzoek
Opgravingen naar de stadsmuur

Meer informatie
Cultuurhistorie
afdeling Stedenbouw & Monumenten
Telefoon 030 - 286 39 90
E-mail cultuurhistorie@utrecht.nl
www.utrecht.nl

ISBN 97-890-73448-43-8

9 789073 448438 >